

Batılılaşan Türkiye'nin Kadim Mekânı: Beyoğlu

Saniye VATANDAŞ¹ - Mehmet Güven AVCI²- Celalettin VATANDAŞ³

Öz

XVIII. yüzyılın büyük çoğunluğunda daha çok askeri alanla sınırlı kalan, fakat yüzyılın sonlarına doğru kapsamı daha da büyüyen batılılaşma yönündeki değişim ve dönüşüm politikaları, Tanzimat'la birlikte topyekûn niteliğine kavuşmuştur. Bu durum, neredeyse tamamen devlet adamlarının öncülüğünde gerçekleşen ve daha çok devlet kurumlarında değişimi öngören batılılaşmaya, XIX. yüzyılın ortalarından sonra, sivil bir boyut kazandırmıştır. Beyoğlu ise bunun merkezi durumundadır. Beyoğlu, tutum ve davranışlarıyla, görünüm ve yaşayış tarzlarıyla Avrupalılar gibi olmak anlamına gelen alafrangalığın merkezi haline gelmiştir. Buna karşılık Haliç'in hemen karşı yakasındaki semtlerde yaşayanlar geleneksel hayatlarına devam edip, ülkenin zor zamanlarında canlarıyla ve mallarıyla sorumluluk üstlenmeye devam etmişlerdir. Böylelikle iki ayrı İstanbul oluşmuştur: Alafranga İstanbul, alaturka İstanbul. Bu araştırma Alafranga İstanbul'u temsil eden Beyoğlu'nu konu edinmekte, batılılaşma adı altında Beyoğlu'nda yaşananları ortaya koyma amacı taşımaktadır.

Anahtar Sözcükler

Beyoğlu
alafranga
Batılılaşma
levantenler

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 20.06.2023

Kabul Tarihi: 06.08.2023

Doi:
10.20304/humanitas.1317389

The Ancient Space of Westernising Turkey: Beyoglu

Abstract

During most of the XVIIIth century, the policies of change and transformation in the direction of westernisation, which were mostly limited to the military sphere but grew in scope towards the end of the century, gained a total character with the Tanzimat. This situation gave a civilian dimension to westernisation, which was almost entirely led by statesmen and envisaged changes in state institutions, after the mid-XIXth century. Thus, Beyoğlu became the centre of alafrangalism, which meant being like Europeans with their attitudes and behaviours, appearance and lifestyle. The inhabitants of the neighbourhoods on the opposite side of the Golden Horn, on the other hand, continued to live their traditional lives, taking responsibility with their lives and property in the country's difficult times. Thus, two different Istanbul were formed: Alafranga Istanbul and alaturka Istanbul. This research focuses on Beyoğlu, which represents Alfranga Istanbul, and aims to reveal what happened in Beyoğlu under the name of westernisation.

Keywords

Beyoğlu
alafranga
Westernisation
levantines

About Article

Received: 20.06.2023

Accepted: 06.08.2023

Doi:
10.20304/humanitas.1317389

¹ Doç. Dr. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Tekirdağ/Türkiye, svatandas@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9075-0152

² Doç. Dr. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Tekirdağ/Türkiye, mgavci@nku.edu.tr ORCID: 0000-0003-4519-215X

³ Prof. Dr. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Tekirdağ/Türkiye, cvatandas@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1431-3553

Giriş

Türkiye'nin batılılaşma sürecinde ve serüveninde diğer şehirlere göre İstanbul'un yeri ve rolü ne ise, İstanbul'un ve hatta tüm şehirlerin diğer semtlerine oranla Beyoğlu'nun yeri ve rolü de odur. Bireysel özelliklerden toplumsal özelliklere, zihniyetten hayat tarzına, tutum ve davranışlardan inanç ve anlayışlara, görünümlerden hayat tarzlarına kadar batılılaşma sürecinde yaşanmış, gerçekleşmiş, gözlenmiş her şey diğer şehirlerden önce İstanbul'da, İstanbul'un ve diğer şehirlerin tüm semtlerinden önce Beyoğlu'nda oluşmuş ve görülmüştür. Batılılaşma sürecine dâhil olmak isteyen Türkiye'nin diğer şehirleri İstanbul'u, İstanbul'un diğer semtleri ise Beyoğlu'nu kendilerine model almışlardır. Böyle olunca, Türkiye ile ilgili olmak üzere, İstanbul'u ve/veya Beyoğlu'nu dikkate almadan anlatılmış veya yazılmış bir *Türkiye'nin Batılılaşma Tarihi*, insanıyla, mekânıyla somut gerçeklerden son derece soyutlanmış bir batılılaşma tarihi olacaktır. Hatta o, Türkiye'nin batılılaşma tarihi değil; tarihte, toplumlarda, ülkelerde ve coğrafyada herhangi bir somut karşılığı olmayan bir anlatıdan başka bir şey olmayacaktır. Hem batılılaşma sürecine dâhil olmuş her ülkedeki ve yerdeki değişim sürecine benzeyecek ve hem de hiçbirine benzemeyecektir. Türkiye'nin batılılaşma sürecinde ve serüveninde genel olarak İstanbul, özel olarak da Beyoğlu bir model, bir değişim mekânı, çok daha önemlisi de inşa edilecekler için adeta bir "beşik" işlevi görmüştür. Zira batılılaşmanın tohumları bu mekânlarda yeşerip oradan da değişime açık zihinlere, düşüncelere, inançlara, ahlâklara, yaşantılara akmış ve meyvelerini de bireysel görünümde, bireysel ve toplumsal hayatlarda vermiştir.

Batılılaşan Türkiye'nin Kadim Mekânı: Beyoğlu

Osmanlının son zamanlarında iki İstanbul vardı. Haliç bu iki İstanbul'u birbirinden ayıran doğal bir sınırdı. Haliç'in bu yakasında bir İstanbul, diğer yakasında bambaşka bir İstanbul vardı. Haliç'in o yakası ile bu yakasındaki İstanbul, insanıyla, insanların zihniyet ve inançlarıyla, tutum ve davranışlarıyla, görünüm ve eğlence tarzlarıyla, bireysel ve toplumsal gündemleriyle, umut ve hayalleriyle, korku ve endişeleriyle, hayat tarzlarıyla birbirinden tamamen farklıydı. Birinin merkezini Fatih (belki bir o kadar da Eyüp ve Süleymaniye), diğerinin merkezini ise o günkü yaygın kullanılan adıyla Rumcada "öteki", "karşı yaka", "öte yan" anlamlarına gelen Pera, Cumhuriyet döneminde yerleşik hale gelen adıyla da Beyoğlu oluşturuyordu.

Bu iki dünyanın tarihi çok gerilere gitmekle birlikte, farklılığın netleşmesi açısından Tanzimat önemli bir aşamayı temsil etmektedir. 1843 yılında İstanbul'u ziyaret eden Gérard de

Nerval, söz konusu iki dünya arasında açık-seçik hale gelmeye başlayan farklılığı gözler önüne serecek bir tanıklık yapmıştır (akt. Yaşar, 2009, s. 24). Bu iki ayrı zihniyetten, hayat tarzından ve dünyadan birinin mensuplarını, arkası hiç kesilmeksizin her zaman “yedi düvele karşı” mücadele eden, gözünü neredeyse hep savaş meydanlarında veya savaşın yaşandığı zamanlarda açıp, yine çoğu zaman gözünü savaş meydanlarında kapayan, ülkesinin ve devletinin geleceği için sürekli can ve mal veren Müslüman Türkler oluşturuyordu⁴. Bunların hayata, hayat tarzına, ilişkin öyle büyük beklentileri yoktu; genel anlamda en büyük beklentilerini ırzlarını, dinlerini korumak, özel olarak da binlerce kilometre uzaklıktaki savaş alanlarında ülkelerini, namuslarını, dinlerini savunan çocuklarından iyi bir haber almak ve akşam yatağa tok karımla girmek oluşturuyordu. Hemen her zaman yaşamak için yiyor, örtünmek için giyiniyorlardı. Eğlenmek, dinlenmek, bir şeylerden maddi anlamda haz almak nerdeyse bilmedikleri bir şeydi; zira hayatın ve ülkenin bütün yükleri omuzlarındaydı. İşsizlik, açlık, hastalık, gurbetteki yakınardan gelecek haber beklentileri, bunlara ilişkin korku ve kaygılar içerisinde eğer eğlenebilirlerse oğullarının sünnetinde, oğul ve kızlarının düğününde eğlenirlerdi (Vatandaş, 2021, s. 54).

Haliç'in öteki yakası, bu yakasına göre bambaşka bir dünya idi. Oradaki dünyayı daha çok, yemek için yaşayanlar, karşı cins tarafından beğenilmek ve onu “avlamak” için giyinenler, ne Türk'ün ve ne de Fransız'ın tam anlayamadığı karma bir dille konuşanlar, farklı mekânlarda gerçekleşen eğlencelerin hepsine birden katılamamanın acısıyla kıvrananlar, dans etmeyi ve sarhoş olmayı medenilik kabul edenler, eşlerinden başka bir de metresleri olanlar veya yeni metresler edinme hayalleri kuranlar, uğruna bol para harcayacak sevgili veya kendisiniyalılarda yaşatacak koca adayları arayanlar... oluşturuyordu. Bunların “vatan”, “devlet”, “millet”, “din” gibi bir dertleri ve ölçüleri yoktu. İçinde yaşadıkları ülkenin fiili gerçekleriyle de herhangi bir

⁴ Selâhattin Enis, Birinci Dünya Savaşı İstanbul'unu anlattığı “Zâniyeler” romanında, kahramanı Fitnat vasıtasıyla, birbirinden farklı hayat tarzlarına sahip olan Aksaray ve Beyoğlu halkını yaşayışları bakımından karşılaştırmıştır. Bu fark özellikle Dünya Savaşı sırasında en üst düzeye çıkmıştır. Savaşın bütün yükünü çeken, acılarını hisseden yerler Aksaray ve Fatih gibi semtlerin mensuplarıdır. Bu semtlerde yaşayanlar vatani uğruna çocuklarını cepheye göndermiştir. Geride kalanlar ise “kuru ekmeğini gözyaşına batırarak” hayatını sürdürmeye çalışmaktadırlar. Beyoğlu ve Şişli'de durum tam tersidir. Savaşın başlamasıyla birlikte buradaki sefahat daha da artmış, devrin devlet adamları da bu sefahatin içinde yerlerini almışlardır. Burada hiçbir hayatî maddenin sıkıntısı yoktur. Erkekler savaştan kaçmak için sahte doktor raporları peşindedirler. Harp zenginleri ise Türk İstanbul'un sırtından kazandığı serveti, Beyoğlu'nun eğlence yerlerinde tüketmektedirler. Romanın kahramanı Fitnat'ın ailesi Aksaray'da oturmaktadır. Fakat o, savaş başlayınca teyzesi Münevver Hanım'ın Şişli'deki evinde kalmayı tercih etmiştir. Fitnat, İstanbul'un birbirinden farklı iki hayat tarzını gördükten sonra Beyoğlu ile Aksaray semtlerini karşılaştırır. Bu karşılaştırmayı yaparken yanında Beyoğlu ve Şişli hayatı hakkında ayrıntılı bilgi aldığı arkadaşı İclâl vardır:

Bu İstanbul hiçbir vakitte hakiki İstanbul, asıl İstanbul; Erzurum'da, Çanakkale'de kan döken İstanbul, aç olup katik bulamadığı zamanlar ekmeğini tuzlu gözyaşlarına batırarak yiyen ve bununla nefsinin körelten İstanbul değildi. Vücudumuza dâhil olan mikropları kan ve uzviyetimiz nasıl bir çıban şeklinde harice atarsa, İclâl'in anlattığı İstanbul'u da hakiki İstanbul içinde beslemeyerek tıpkı bir çıban şeklinde öylece bir kenara, şehrin sonuna atıp fırlatmıştı (Atabeyoğlu, 2012, s. 50).

ilgileri ve ona dair bilgileri de yoktu⁵. Garip, gösterişi önemseyen, ilişkilerin aldatmaya dayandığı bu dünyanın mensupları, *Levantenler*⁶, *Rumlar*, *Ermeniler*, *Yahudiler*, *Ecnebililer* ve en önemlisi de anne-babaları ve yakın akrabaları Haliç'in öbür yakasında yaşayanlardı. Özellikle bu sonuncuların durumu çok dikkat çekiciydi; bunlar ne bu yakada ne de öbür yakada tam kabul görüyorlardı. Esasen gerçek anlamda hiçbir yere aidiyetleri yoktu; bir Haliç'in öbür yakasına ait olmak istemiyor, bu yakasında da kabul görmüyorlardı. Ne buradakiler ne de öbür taraftakiler kendilerine bir kıymet veriyorlardı. Bu sebeple bunların en büyük arzuları bu yakanın doğal mensubu muamelesi görmektir. Ancak bir türlü bu yakaya tam aidiyet sağlayamıyorlar; sağladığını sananlar ise itibar görmüyordu. Bu yakadakilerin ortak bir özelliği vardı. Bunlar, her şeyi ile alafranga olma sevdasına sahip kimselerdi. Umutlarını, hayallerini alafranga olmak oluşturuyordu. Bu nedenle buradaydılar. Çünkü burası, binalarıyla ve insanlarıyla alafranga (Avrupaî) olan veya olmaya çalışan bir dünyaydı. Öbür tarafta hemen hiç olmayan oteller, tiyatrolar, mağazalar, restoranlar bu dünyanın değişmeyen unsurlarıydı. Çokça gazino, bar ve randevuevi vardı. Hayat bunların etrafında şekilleniyordu. Burası, ortak özellikleri "Avrupalı olmak" şeklinde tanımlanabilecek çok farklı etnikten, kültürden insanların yaşadığı bir dünyaydı (Vatandaş, 2021, s. 55). Çünkü çekirdeği böyleydi. Öyle ki neredeyse iki asır önceki (1717 yılı) halini görmüş olan İngiliz yazar Lady Montagu, burasını "Babil Kulesine" benzetmiş ve birbirinin dilini bilmeyenlerin dünyası olarak resmetmişti. Daha o zamanlar Türkçe, Rumca, Yahudice, Ermenice, Arapça, Acemce, Rusça, İslavca, İtalyanca, Ulahça, Almanca, Felemenkçe, Fransızca, İngilizce ve Macarca burada kolaylıkla işitilebilecek dillerdi. İnsanlar birbirlerinin dillerini bilmediklerinden çoğunlukla el kol hareketleriyle anlaşıyorlardı (Montagu, 1974, s. 121). Artık öyle değildi. Artık insanlar büyük oranda birbirleriyle konuşabiliyor ve anlaşabiliyorlardı. Bazıları ise karma dillerle konuşuyor ve anlaşıyordu. Karma dili konuşanların çoğu ise anne-babaları öbür yakada oturanların çocuklarıydı. Burası, her şeyi ile alafranga olma çabası taşıyanlara göre "tam bir Avrupa kenti"⁷

⁵ Mithat Cemal Kuntay, Beyoğlu'nun kozmopolit hayatına dikkat çeken yazarlardan birisidir. "Üç İstanbul" adlı romanının kahramanı gazeteci Adnan, yazmakta olduğu "Yıkılan Vatan" adlı romanında Beyoğlu'nu "Damarsız ve kansız bir toprak parçası" olarak görür ve şunları söyler:

Çamurun bayramlık elbisesini giydiği, taşın sonradan görme olduğu bu caddeler! Panayır tiyatrolarına benzeyen bu evler! Bu yerde en korkak gözler, bir şapkanın gölgesinde korkunç olur ve bir şapkanın altında bu sokaklarda Samatyalı Şarmanlar, Tatavla'lı Venedik Dojları dolaşır. Bu, tahta bıçaklar, mukavva bombalar, Moskof bayrağının altında durduğu gün demirdir, alevdir... Sonra bu vatansız topraklarda, bir damla ecdat kanı gibi cuma günleri bikes dolaşan bayrak! Sonra yüzünü, ağyar gözlerden dizlerinin arasında gizleyen dul kadınlar gibi yıkık Kamer Hatun Camii. Beyoğlu fethedilmeyen İstanbul'dur (Kuntay, 1983, s. 45).

⁶ Levanten, çeşitli sebeplerle İstanbul'a (veya Osmanlının diğer bir şehrine; örneğin İzmir'e) gelip kendisi gibi yabancı ya da yerli gayrimüslimle evlenerek şehre yerleşen Avrupalıdır.

⁷ Mehmet Öztürk ve Enis Batur, Beyoğlu'nun bu karakteristik özelliğini şöyle anlatmıştır:

idi. Piyer Loti'ye göre "Hıristiyanların beldesi" (Pierre Loti, 2000, s. 62), Gérard de Nerval'a göre ise bir "Avrupalılar beldesi" (Gerard, 1974) idi. Claude Farrère ise bu tanımlamalara büyük oranda katılmakla birlikte, niteliğe ilişkin bir tanımlama yaparak, mensupları ağırlıklı "Hıristiyan Rum ve Ermeni" olan bu bölge insanların "Doğu'nun sefil, pis Hıristiyanlığını çok iyi temsil eder" kimseler olduklarını belirtmiştir (akt. Yaşar, 2009, s. 58).

Beyoğlu'nda egemen olan görünümün ve hayat tarzının belirleyicileri daha çok Levantenlerdi. Zira bunlar köken olarak Avrupalıydılar. Bunlar batılılaşma sevdasına tutulmuş "yerli unsurlar" değil, "yerli unsurların" Batılılaşarak kendileri gibi olmayı hayal ettikleri model kimselerdi. Zira Avrupalı oldukları için her şeyleri ile doğal bir şekilde Avrupalıydılar⁸. Levantenler, sosyal hayatlarında alafranga tarzı yansıtmaktaydılar ve batılılaşma sürecinde, batılı bireyin somut örneğini temsil ettikleri için idealleştirildiler. Bu bakımdan da Türkiye'nin sosyal tarihinde önemli bir konuma sahip oldular.

Osmanlı'nın son yüzyılındaki Beyoğlu, Levantenleri arasında Fransız ve İtalyanlar Latin grubunu temsilen başı çekiyorlardı. Onları İngiliz, Avusturya ve Almanlardan oluşan Anglo Germen grubu takip ediyordu. Bunlar, müzikten tiyatroya, resimden edebiyata, gazetecilikten fotoğrafçılığa ve hatta bazı bilim dallarındaki çalışmalara varıncaya kadar batılılaşma sürecinin gereği olan tüm değişim ve inşa faaliyetlerinin pasif modelleri veya aktif aktörleri durumundaydılar. Bunda demografik oranlarının etkisi de büyüktü. Zira sayıca gittikçe çoğalmışlardı. Bunu anlamak için şehrin son birkaç on yılındaki nüfusunda gerçekleşen değişime bakmak fazlasıyla yetecektir. Şehrin 1844'deki nüfusu 391 bin idi. Ancak nüfus,

İstanbul'daki Levantenler, Rumlar, Yahudiler, Ermeniler gibi gayri-Müslimlerin ve Batı'ya yönelme eğilimindeki Osmanlı aydınlarının varlığı, bu kentteki kültür-sanat hayatının şekillenmesinde oldukça etkili olmuştur. Söz konusu sosyal, ulusal ve dinsel toplulukların Galata- Beyoğlu arasındaki etkinlikleri bu bölgeyi, İstanbul'un diğer semtlerinden açık bir biçimde ayırmıştı. Haliç, İstanbul'u Galata ve Beyoğlu'ndan sadece coğrafi olarak değil, aynı zamanda bütün bir yaşam deneyimi olarak da bölüyordu (Öztürk, 2005, s.398).

Beyoğlu mıntıkası, Osmanlı devrinin ilk asırlarına kadar gayrimeskûn bir ormanlık arazi idi ve yalnız Taksim'e kadar olan sahada bazı köşklelerle mezarlıklar bulunuyordu. Kalan kısımda, elçiliklerle Avrupalıların ve bazı yerli Hristiyanların yetiştirdikleri bağlar vardı ki, elçilik erkânı ve ecnebler, yaz günlerinde ve bilhassa şehirde veba salgını zuhur ettiği zaman, bu bağlarda bulunan evlere çekilirlerdi. 16. asırdan sonra, elçilik binalarının inşası üzerine, elçilik erkânı ve Avrupalı tacirler ve onları takiben de yerli zengin Hristiyanlar, Beyoğlu sırtlarını izdihamlı Galata'ya tercih ederek orada evler yaptılar, kiliseler inşa ettiler ve böylelikle Beyoğlu son zamanlara kadar ecnebi ve Hristiyan halkın hususi bir mahallesi olarak kaldı. 17. yüzyıl İstanbul'undan Eremya Çelebi'nin kurduğu panorama "Gavur Beyoğlu" efsanesine ışık tutuyor. Kentin pek çok mahallesinde farklı cemaatlerin yoğunlaştığı bilinen gerçek Beyoğlu ayrı bir statüyle karşımıza çıkar. Tarihin içine döndüğümüzde: Burası "yabancı"dır her şeyden önce, bir ayağı 'dışarıda' olanların toplandığı, ayrışmalar bile yerlerini şehrin yeni yabancılara bıraktıkları bir adadır: İstanbul yeryüzüne bu kesitten açılmıştır, açılacaktır (Batur, 2006, s.9).

⁸Ancak kabul etmek gerekir ki, bunlar da Avrupalılıkları açısından zaman içerisinde büyük oranda problemli hale geleceklerdir. Çünkü kendilerini göz hapsinde tutan hayran kitlelerin bakışları altında ister-istemez değişip, Avrupa'da tepkilere yol açacak görünüm ve davranışlara yönelebilmişlerdir. Fakat buna rağmen hayranlarını gözünde ve gönlünde model olmaya devam etmişlerdir.

yaklaşık kırk yıl sonra, 1886 yılında 851 bine çıkmıştır. Bu olağandışı artışta, Avrupa'dan gelenler önemlidir. İfade edilen 50-60 yıl gibi bir zaman aralığında başka yerlerden gelerek İstanbul'a yerleşen Avrupa kökenlilerin sayısı kabaca 100 bin olarak ifade edilebilir. Bu nüfusun yarısını Rum, Ermeni, Yahudi ve Levantenler oluşturuyordu. Beyoğlu bölgesi için bu oran %80'lere ulaşıyordu (İnal, 2006, s.11).

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'dan gelen tiyatro, sirk, müzikal kumpanyalarının kalabalık gösterilerini sergileyeceği adres Beyoğlu'ydu. Özellikle akşamları hemen her otelden, büyük restorandan ve cafelerden müzik seslerinin sokaklara taşıdığı bir yerd Beyoğlu. Bu dönem, aynı zamanda büyük ve şatafatlı otellerin, sonu gelmez eğlencelerin düzenlendiği mekanların, apartmanların, Bonmarche'lerin, pastane, bar, balo gibi eğlence mekânlarının, lüks restoranların, gazete bürolarının, kitabevlerinin ortaya çıkıp hızla yaygınlaştığı ve birbiriyle yarıştığı bir dünya idi (Güneş, 2009, s.11). Sokakları, birkaç saatlik zevk için birbirini gözetleyen veya kur yapan kadın ve erkeklerin koşuşturduğu, metresliğe aday kadınların paralı erkek avına çıktığı, fahişelerin müşteri beklediği, her adımda sarhoş kusmuklarına rast gelinen, tefecilerin “ocağına incir ağacı” diyeceği bir çaresiz beklediği, harcamakla bitiremeyeceği kadar çok parası olanların son derece pahalı mağazalarda günlerini geçirdiği bir dünya idi. Sabahın erken saatlerinden gecenin kör noktasına uzanan zaman aralığında yabancıların, Levantenlerin, azınlıkların, oluşma devresinin başlangıcındaki yeni yerli burjuvazinin temsilcilerinin şık giysileri, zarif davranışları, alışverişlerinin kanıtı paketler ile yürüdükleri, oturdukları, çay veya kahve içtikleri, müzik dinledikleri bir yerd. Babil kargaşasını tazeleyen onlarca dilden binlerce sözcüğü havaya savurulduğu bir dünya idi. “Asri Zamanlar”ın nabzı, çökmeye hazırlanan bir imparatorluğun Lut'u, Sodom'u, Ninova'sı idi (Batur, 2006, s.10). Dönemin pek çok yazarı açısından burası tanımıyla (Güzelsoy, 2009, s.22) “Sark”ın “Garbı” idi⁹.

Tanzimat Fermanı'nın topyekûn batılılaşma anlayışına uygun şekilde oluşturduğu ortamda yabancıların etkisinin iyice yoğunlaşması, Osmanlı toplumunda başta Levantenler olmak üzere gayrimüslimlerin ve genel olarak Avrupa'nın etkisinin daha öncesiyle kıyaslanamayacak ölçüde artmasına yol açmıştı (Güneş, 2009, s.11). Beyoğlu ise bütün

⁹ 1857 yılında, dönemin Fransız elçisinin eşi Marie de Melfort'a, kuzeni Nee de Melfort tarafından yazılan bir mektup, o zamanın Beyoğlu'nu resmetmesi açısından önemlidir:

Hayatım boyunca daha önce hiç bu kadar güzel gözleri ve şık kadınları bir arada görmemişim... Bu güzellikler nedeniyle buraya, kesinlikle bu ismi hak ettiğini düşünerek, “İstanbul'un incisi” [the pearl of Constantinople] demeye karar verdim. Hoş simalar, üst düzeyde incelik ve nezaket... (<http://levantineheritage.com/pdf/Baltazzi-Old-Houses-Yalis-Hans-and-Farms.pdf>) (Erişim tarihi: 18/03/2019)

bunların odağındaydı. Türkiye, Beyoğlu üzerinden Batılılaşıyordu. Beyoğlu, batılılaşmanın laboratuvarı gibiydi. Yüzyılın başından itibaren her şey hızla değişmeye başladı. Sadece insanlar değil, binalarda değişiyordu. Binalar insanları, insanlar binaları değiştiriyordu. Bu arada hiç beklenmedik bir şey gerçekleşti. 1830 yılında büyük bir yangın çıktı ve Beyoğlu'nun önemli bir kısmı yanıp kül oldu. Bölge fiziki açıdan yeniden dizayn edilmeye başlandı. 1860-64 yılları arasında Galata ile Beyoğlu'nu ayıran surlar yerle bir edildi. Mekân birleştirilip, büyütüldü. Ayaspaşa ve Tepebaşı mezarlıkları kaldırılarak yeni binalar inşa edildi. Caddeler açıldı. Art Nouveau'nun zarif örnekleri, neoklasik süslemenin eşsiz eserleri, cadde boyunca sıralandı. Büyük oteller, konsolosluklar, okullar, işhanları her taraftan yükselmeye başladı. 1867 tarihinden itibaren yabancılara konut edinme hakkının tanınması değişimi daha da hızlandırdı. Gerçekleştirilen yasal düzenlemeyle gayrimüslimlerin yapacağı binaların kat sayısı, genişliği gibi sınırlamalar kaldırıldı. 1830 yılındaki büyük yangını takiben hızla değişen Beyoğlu, ikinci felaketi (belki de en büyük şansı) 1871 yılında yaşadı. Çok büyük bir yangın çıktı. 3000'den fazla bina yanarak yok oldu. Böylece yeni zenginlere, yeni imkânlarıyla, bu boşalan arsalar üzerinde yeni şık konaklar yaptırma fırsatı doğdu. Dolayısıyla takip eden zamandaki Beyoğlu, az sayıda istisnalar dışında, 1871 sonrasında oluşmuş Beyoğlu'dur (Belge, 2008, s.265).

Beyoğlu iki büyük yangını takiben, adeta çağın öne çıkan mimarlarının "showroom"una dönüşmüştür. Özellikle 1871 sonrasında "Cadde-i Kebir" (İstiklal Caddesi) üzerinde açılan lokanta, kahvehane ve gazino sayısında hızlı bir artış olmuştur. Cafe Riche, Cafe Tortoni, Cafe Flamm ve Cafe Valaury yeni açılan ve Beyoğlu müdavimlerinin sevdiği yerler haline gelmiştir. 1873 yılında Galata ile Beyoğlu arasında Tünel açılmış ve bu, bölgeyi daha da ilgi merkezi haline getirmiştir. Sultan Abdülmecid bile yeni sarayını Beyoğlu'na yakın olan bölgeye (Dolmabahçe) inşa ettirmiş ve orada ikamet etmeye başlamıştır. Özellikle kış akşamları, çoğu zaman da habersizce, Beyoğlu'na gitmiş ve Türkiye'nin Avrupalılaştan yüzünü seyretmiştir.

Avrupalılar gibi olma telaş ve çabasındaki Türkiye'nin en alafranga mekânı olan Beyoğlu halkı için kış ayları tiyatro, konser gösterilerine gitmek, yemekli eğlencelere ve balolara katılmak demektir. Kılıç'ın (2009) çalışmasında detaylı olarak incelendiği üzere, bölgedeki tiyatrolar, sahnelerini genellikle Ekim ayı ortalarında açıyor ve faaliyetlerini yaz sezonunun başlangıcına kadar sürdürüyorlardı. Yaz aylarında tiyatroların tatile girmesinden sonra, yerini sirk gösterileri alıyordu. Ayrıca "Beyoğlu eğlenceleri" arasında konserler daima ön plandaydı. Başta karnaval olmak üzere, çeşitli bayram eğlenceleri de Beyoğlu'nun vazgeçemediği faaliyetlerdendi (Sakaoğlu, 1994, s.2/214). Her fırsatta elçiliklerin veya azınlık

gruplarının yardım dernekleri yararına verilen balolar, Avrupa'daki örneklerini aratmayacak kadar büyük ve şenlikliydi. Sabah saatlerine kadar süren bu eğlencelerde, yeni dans müzikleri eşliğinde, büyük bir coşkuyla ve yorulma bilmez bir arzuyla danslar ediliyordu (Durudoğan, 1998, s.63-64). Çok sayıdaki tiyatro, konser salonu ve cafe-chantant insanların akın ettikleri yerlerdi. Bu mekânların bir kısmı, içinde üstü açık tiyatrosu, orkestrası ve restoranı bulunan bahçeler halindeydi ve faaliyetler yazın gerçekleştiriliyordu. Diğer bir kısmı ise kışlık olup, kapalı salonlar şeklindeydi (Durudoğan, 1998, s. 64). Yazlık bahçeler içinde en büyükleri ve en çok rağbet edilenleri ise Grand-Champ (Taksim) ve Petit-Champ (Tepebaşı) bahçeleri idi (Kılıç, 2009, s. 39).

Beyoğlu halkı, karnaval mevsimleri başta olmak üzere eğlence yerlerine çok fazla ilgi gösterirdi. Zaten onlara göre “eğlence” demek “hayat” demektir. Karnavallar ise eğlencelerin önemli bir kısmını oluşturuyordu. Karnaval kutlamaları genellikle ocak ayına rastlıyordu. Karnaval mevsimi boyunca hemen her yerde balolar organize ediliyordu (Kılıç, 2009, s. 43). Her balo Beyoğlu halkı için başlı başına bir olaydı. Her cemaatin kendi elçiliğinin himayesinde balo oluyordu: Rum, Ermeni, Musevi ve İtalyan baloları önceden afişlerle bildiriliyor, ayrıca gazetelerde de ilanları çıkıyordu (Kılıç, 2009, s. 43). Beyoğlu halkının önemli bir kısmını oluşturan “ecnebler” bu şekilde kendi elçileriyle de yakınlaşma fırsatı buluyorlardı. Burada, başlarında kırmızı fesleriyle genç Türk erkeklerine rastlanılsa da yanlarında eşleri olmuyordu. Karnavalın son haftasında ise tüm Beyoğlu, Kalyoncu Kulluk'ta bir araya geliyordu. Ayrıca geceleri Beyoğlu Caddesi'nde bazı meraklı taşralı Türklerin hayret dolu bakışları altında takma burun ve sakallarıyla sahte asilzadelerin kesintisiz geçidi sürerdi (Bareilles, 1918, s.105-107). Tüm bunlara tanıklık açısından Pierre Loti'nin, “Bezgin Kadınlar” romanında dile getirdikleri önemlidir. Pierre Loti, Beyoğlu insanlarından söz ederken “Avrupa şehri” dediği bu semtin insanlarını boş, miskin ve hayalsiz bulmuştur. Gece hayatının hareketli olduğu bu yerin insanlarını “her ırktan tatlı su Frenkleri ve heyhat Parisli yahut da takribi olarak Parisli kıyafetlerinden dolayı nefislerini gıptaya layık bir medeniyet derecesine erişmiş sanan” kimseler olarak nitelemiş ve bunların arasında “bazı genç Türklerin” de bulunduğu bahisle “bu insanların vakitlerini birahanelerde, iğrenç batakhanelerde veya Beyoğlu'nun yüksek zarafet muhitlerinde poker masalarında öldürdüklerini” (Pierre Loti, 2007, s. 137) ifade etmiştir. Bu bağlamda Ünlü Fransız araştırmacı Alain Quella Villéger'in tanıklığı da kıymetlidir. Villéger, Beyoğlu'nda gerçekleşen sosyal faaliyetleri “Avrupa'dan gelen tiyatro turneleri ve operetlerinin izlenmesi, Tokatlıyan da çorba içilmesi, birahanelerde bira içilmesi veya sadece kadınların bulunduğu çapkınlık evlerine gidilmesi” (Villéger, 2002, s.86) şeklinde

ifade etmiştir. Bunlara, büyükelçiliklerde düzenlenen Paris tarzı balolar ve eğlenceleri de eklemek gerekmektedir. Zira “Beyoğlu” dedi mi akla ilk gelen şeylerden birisi balolardır. Dolısıyla roman kahramanlarının her fırsatta balolara gitmeleri bir tesadüf değildir. Baloların düzenlendiği, Beyoğlu'nun “seçkin” ailelerinin toplandığı mekânların başında ise Union Française ve Pera Palas gelmekteydi.

Beyoğlu'nda daha çok eğlenilirdi, ancak sadece eğlenilmez, aynı zamanda alışveriş yapıldı. Avrupa'nın en lüks ürünlerinin satıldığı en lüks ve pahalı mağazalar buradaydı. Bu mekânların en önemlileri *Bazar Alman* ve *Bonmarché* mağazalarıydı. Bu mağazalar ve diğer mekânlar o kadar ilgi merkezi durumundaydılar ki, birçok kişi ve özellikle de zenginler veya zenginlere özenenler için Beyoğlu'na gitmek demek, bu mağazalara gitmek demektir. Böyle olduğu için dönemin romanlarının kahramanları günlerini hep bu mağazalarda geçireceklerdir. Ayrıca dönemin pek çok yazarı, bu mağazaların isimlerine ve özelliklerine özellikle romanları üzerinden tanıklık etmekten pek hoşlanacaklardır. Örneğin Halit Ziya'nın “Nesl-i Ahir” romanında mekân olarak kullanılan mağaza veya pastanelerin isimleri, Beyoğlu'ndaki egemen kültüre tanıklık eder mahiyettedir. Romanda sıklıkla ismi geçen mağazalar ve diğer bazı mekânlar şunlardır: *Splendid Kafe*, *Haçopulo*, *Pigmalyon*, *Margarit*, *Karlman*, *Ruvayyal Palas*... Ancak tüm mağazalar içerisinde bir tanesinin yeri her zaman çok ayrıydı. Bu, *Bonmarché* adlı mağazadır¹⁰. Yazarlar, romanlarında Bonmarché'den bahsetmezlerse bir şeyler eksik kalmış gibi hissettiklerinden olacak, kahramanlarını muhakkak hiç değilse bir kez Bonmarché'ye uğratmışlardır. Roman kahramanları, genellikle hem özel günlerde sevdiklerine güzel hediyeler satın almak, hem de vitrinleri seyretmek amacıyla muhakkak İstiklal Caddesindeki bu mağazaya gelirlerdi. Bazıları ise ülke olarak böyle bir mağazaya sahip olmanın gururunu taşırdı. Bunlardan Ahmet Rasim, Bonmarché'nin benzerinin Paris'te bulunduğunu dile getirdikten sonra, iki mağazayı karşılaştırma ihtiyacı hissetmiştir. İstiklal Caddesindeki Bonmarché'den memnundur, ancak Paris'teki gibi olmak için kat edilecek mesafe vardır. Zira Paris'te karşılaştığı Bonmarché mağazasının Beyoğlu Bonmarché'sinden daha düzenli ve ürün çeşitliliği bakımından daha zengin olduğunu yazmıştır (Ahmet Rasim, 2005, s. 6-7).

¹⁰ Sermet Muhtar Alus'un verdiği bilgiler, adı geçen mağazalar arasında Bonmarché'nin o dönemde seçkin bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Alus'a göre buraya sadece yerli azınlıklar değil herkes uğrardı:

Şimdiki Turkuaz'ın yeri meşhur Bonmarşe idi. Burası aynı zamanda harap ve Beyoğlu piyasasının mihveri (ekseni) idi. En sık ve kibarlardan tutunuz da mektep talebelerine ve terzi, şapkacı çırağı kızlara varıncaya kadar herkes mutlaka buranın bir kapısından girip ötekenden çıkardı (Alus, 2007, s. 18)

Beyoğlu, İstanbul'dadır ancak yaşanan hayatlarla, istek ve arzularla, sahip olunan imkânlarla bambaşka bir yerdedir. Hatta tüm Osmanlı ülkesinde değildir. Zira Dünya Savaşı farklı cephelerde bütün şiddetiyle devam ederken Beyoğlu'nda eşi görülmemiş zevk ve sefahat hüküm sürmektedir. Fransa, Almanya, Avusturya ve Romanya'dan buradaki eğlence yerlerine akın akın bar artistleri getirilir ve bunların eşliğinde sabahlara kadar süren eğlenceler tertip edilir. “Türk İstanbul” savaşın olumsuz şartları yüzünden süpürge tohumu karıştırılmış ekmeği zor bulurken, Beyoğlu'nda hiçbir gıda maddesinin sıkıntısı çekilmez. Bu durum bazı yazarları rahatsız eder. Yahya Kemal bunlardan birisidir. 1922 yılında Tevhid-i Efkâr'da çıkan “Ezansız Semtler” adlı yazısında, Beyoğlu, Şişli, Kadıköy ve Nişantaşı gibi semtlerde doğan “Türk çocuklarını” ilerde bekleyen kimlik ve kişilik probleminden bahsetmiştir. Yahya Kemal'e göre, burada doğan ve alafranga terbiye ile yetişen “Türk çocukları”, ezan sesi işitmediği için “Müslümanlığın çocukluk rüyasını” görememektedirler. Buralarda doğan “Türk çocukları”, “bizi bir millet halinde ayakta tutan dini değerleri öğrenmedikçe, Türklük şuuruna erişemeyeceklerdir” (Beyatlı, 1922).

Demografik açıdan kozmopolit Beyoğlu'nun en önemli “yerli” demografik unsuru Rumlar ve Ermenilerdi. Ancak bunlar, Osmanlı ülkesindeki diğer Rumlardan ve Ermenilerden çok farklıydılar. Pierre Loti, Rumlar bağlamında şöyle tanıklık etmiştir: “*İğrenç Rum halkı kalabalık kütleler halinde her yana saldırıyordu. Bütün genelev sokaklarından, bütün kahvelerden, bütün meyhanelerden halk çıkıyordu*” (Pierre Loti, 2000, s. 111). Anlaşıldığı üzere bu ahlaksızlık ve kabalık Rumların veya Ermenilerin değil, Beyoğlu'nda olmanın getirdiği bir özellikti. Pierre Loti'nin söz ettiği Rumlara ait genelevler Claude Farrère'in eserinde de özel bir yere sahiptir. Çünkü bunlar Beyoğlu'nun önemli mekânlarıydı. Hatta bazen Beyoğlu'nun kültürel kimliğinin önemli unsuru olan fuhuş açısından bu genelevler yetersiz kaldığından, Farrère'nin de belirttiği gibi fuhuş, Rumların evlerine kadar inmişti. Farrère, bu duruma “L'homme Qui Assassina” adlı romanında özel bir yer ayırmıştır. Romanın kahramanı, arkadaşları İngiliz Sör Archibald Falkland'ın ve Rus diplomat Cernuwicz'in ısrarıyla Linardi sokağında bulunan Rum evini ziyaret eder. Cernuwicz, bu evde mini etekli, okulu yeni terk etmiş küçük bir kızla oynasırken kapı aralanır ve evin Rum olan kadın sahibi, bu sefer Sör Archibald için “yeterince güzel, ince, boyu posu yerinde, sarışın ve beyaz tenli” bir kız getirir. Kendisinin burada bulunan kızlarla cinsel ilişkiye girip girmediğine dair sır vermeyen Fransız Mareşal, burada bulunan kızların hüznü olduklarını gözlemler ve katlanmaktan başka çaresi olmayan fahişeliğin güzel bir şey olmadığını ekler (Farrère, 1939, s.160-161).

Fuhuş, Beyoğlu'nun en önemli parçasıydı. XIX. yüzyılın ortası ise oldukça önemli bir eşikti. Kırım Savaşından sonra son derece hızlı bir ahlâkî çöküntü başlamış ve fuhuş Beyoğlu'nun en önemli özellikleri arasında yer almıştır. Fuhşun, Beyoğlu'na sistemli bir şekilde yerleşmesi bu savaştan sonra olmuştur. 1855 yılından sonra Yeniçarşı Caddesi ile Çiçekçi Sokağı'nda Rumlar ve Ermeniler tarafından işletilen genelevler açılmıştır. Galatasaray Sultanisine yakınlığı sebebiyle daha sonra buradan kaldırılan genelevler, Abanoz Sokağına nakledilecektir. Aynı yıllarda “Baloz” adı verilen, işsiz güçsüz ayak takımının müdavimi olduğu sefahat yerleri de yine bu devirde açılmaya başlamıştır. Yaşı ilerleyen ve eski güzelliği kaybolan fahişeler tarafından çalıştırılan bu gibi yerler kısa zamanda Beyoğlu'nun her tarafına yayılmıştır. XX. yüzyılın ilk çeyreğinde ise Beyoğlu'nun fuhuşla ilişkisi daha da kuvvetlenmiş, hatta fuhuş belirli mekânların faaliyeti olmaktan çıkıp tüm Beyoğlu'nun neredeyse her binasının ve her sokağının faaliyeti haline gelmiştir. Bu değişimin baş aktörleri ise Beyaz Ruslardır.

Romanların Tanıklığında Beyoğlu

Ahmet Mithat, romanlarında, yüzyılın ikinci yarısının İstanbul'unu canlı tablolar halinde aktarmıştır. Beykoz'da oturan yazar, en canlı sahneleri, bu semtten ve “Türkiye'nin Avrupa'sı” (Okay, 1991, s. 100) olan Beyoğlu'ndan vermiştir. Beyoğlu, alafranga yaşayışın, aynı zamanda sefahat hayatının sembol mekânı olarak ilk defa onun romanlarıyla Türk edebiyatına girmiştir (Okay, 2005, s. 253). “Felatun Beyle Rakım Efendi” adlı romanının kahramanı ve alafrangalık tutkunu Felâtun Bey, Beyoğlu'nun müdavimlerindedir. Tüm günlerini Beyoğlu'nda geçirir. Felâtun Bey için Beyoğlu, yaşanılan bir coğrafya olmanın ötesinde, alafrangalığın idealleştirdiği hayatın bizzat kendisidir. Felâtun Bey için Beyoğlu'nda olmak başlı başına bir değerdir. Ahmet Mithat, Felâtun Bey üzerinden batılılaşma sürecinin sebep olabileceği yanlışlara dikkat çekmek amacındadır. Felâtun Bey'in temsil ettiği ve Beyoğlu'nda egemen olan zihniyet, görünüm ve hayat tarzı yoz bir değişimin ürünüdür; Ahmet Mithat'a göre tüm bunlar batılılaşmayı yanlış anlamamanın ürünüdür. Böyle değerlendirdiği için de Rakım Efendi üzerinden batılılaşmanın “doğrusunu” resmetmeye çalışır. Ahmet Mithat'ın Beyoğlu'ndan genişçe bahsettiği romanlarından bir diğeri ise “Bekarlık Sultanlık mı Dedin?” adlı romanıdır. Romanın kahramanı Sururi Bey de uzun yıllar Anadolu'da geçen memuriyet hayatından sonra Beyoğlu'na gelip yerleşmiş birisidir. Ahmet Mithat bu durumu şöyle anlatmıştır:

İstanbul'a değil, Beyoğlu'na gelir, Beyoğlu'na! İstanbul tarafına ayağını bile atmaz. Niçin atsin? Herif memuriyetten el çekmiş. Memuriyet istihali için müracaat edilmesi lazım gelen yerlere

müracaat mecburiyeti yoktur ki İstanbul'a gelsin. Herif alafranga âleminde yaşayacak. Beyoğlu'na kuzum, Beyoğlu'na! (Ahmet Mithat, 1294, s. 41).

Bu anlatımıyla da zamanının Beyoğlu'na tanıklık yapmaktadır. Recâîzâde Mahmut Ekrem'in "Araba Sevdası" romanının mirasyedi kahramanı Bihruz Bey, bütün alışverişini Beyoğlu'nun "alafranga" mağazalarında yapan, sorumsuz, hedonist bir karakterdir. Felâton da olduğu gibi Bihruz için de Beyoğlu bir mekân olmanın ötesinde, idealleştirilen bir zihniyetin ve hayat tarzının merkezidir.

Hüseyin Rahmi Gürpınar, "Şık" adlı romanında, tam bir "alafranga züppe" olan Şöhret Bey'in Beyoğlu maceralarını anlatmıştır. Beyoğlu'nda yaşayan Madam Potich adlı fahişeye beraber olan Şöhret Bey, bütün parasını eğlence yerlerinde, lokantalarda harcayan bir tiptir. Alafrangalık uğruna annesinin küpelerini dahi satan Şöhret Bey, romanın sonunda yaptığı bir hırsızlık yüzünden cezaevine atılır.

Hayatı salonlarda tanınmış, balolara ve dansa "medeniyet göstergesi" değerini yükleyen ve Avrupalılar gibi olmayı varlık amacı haline getirmiş Safveti Ziya "Salon Köşelerinde" adlı romanında, hayalini kurduğu ve erişmek istediği zihniyet ve hayat tarzını Beyoğlu'ndan hareketle anlatmıştır. Romanda, yazar Safveti Ziya'yı temsil eden Şekip, balolarda ömür harcayan, kadınlara kur yapan, güzel kadınlarla dans etmeyi en büyük onur kabul eden bir alafrangadır. Ancak buna rağmen Safveti Ziya gibi birisi bile yeri geldiğinde Beyoğlu'nda olan her şeyi hazmedemediğini güçlü şekilde hissettirir. Bunun gereğine uygun olarak başkahraman Şekip'in küçük yaştaki çocukların sermayeye dönüştürüldüğü fuhuş âlemine ve sektörüne tahammül edememesi önemlidir. Olay örgüsünün bir yerinde Şekip, fuhuş yapılan bir eve gider. Burada kendisine 12 yaşında küçük bir kız sunulunca şaşırır ve onunla birlikte olmak istemez. Gece boyunca kızın hayat hikâyesini dinleyen kahraman, bu çocuk yaştaki kızı bu ilişkiler ortamına sürükleyen sosyo-ekonomik şartlardan haberdar olur. Kardeşinin hastane masraflarını karşılamak için istemeyerek fuhşa yönelen kıza çok üzülür.

Nabizade Nazım'ın "Zehra" adlı romanındaki olayların çoğunun geçtiği yer de Beyoğlu'dur. Romanın kahramanlarından Suphi-Sırrıccemal çiftinin yuvalarının yıkılmasını hızlandıran yerdir Beyoğlu. Zira Beyoğlu, Suphi'nin yasak aşk yaşamasına imkân sağlayan özel mekânları barındıran yerdir. Suphi, Urani adlı Rum kızı ile tanışmasından sonra ailesini ihmal edip, günlerini Beyoğlu'ndaki eğlence mekânlarında geçirmeye başlar. Sürekli denecek sıklıkta olmak üzere balolara ve "suare" denilen gece eğlencelerine gitmeye başlar. Romandaki mesajı göre, alafranga hayat tarzının yoğun şekilde yaşandığı Beyoğlu, en büyük zararı Müslüman

ailelere vermektedir. Alafranga olmaya heveslenen Müslüman Türk erkekleri, çeşitli eğlence yerlerinde ve kadın tuzağına düşmüş bir halde çoğu zaman mutlu aile yuvalarını kendi elleriyle yıkarlar. Bu yüzden de yazara göre Beyoğlu, İstanbul'un Müslüman kadınları için bazen bir felaketin habercisi durumundadır.

Ahmet Rasim de eserlerinde, Beyoğlu'nun sahne olduğu veya sebep olduğu olay ve durumları gözler önüne sermiştir. Ahmet Rasim'e göre Beyoğlu'nda yaşanan hayat tarzının, gece âlemlerinin, kadim değerler açısından onaylanmayan kadın erkek ilişkilerinin temel sebebi semtin demografik yapısıdır. Ahmet Rasim, İstanbul'a yerleşen yabancıların özellikle Avrupalıların sayısındaki artışın sosyal hayattaki dengeleri alt üst ettiği kanaatindedir. Şehrin yeni sakinlerinin beraberlerinde getirdikleri zihniyet ve hayat tarzının yerli halkın zihniyet ve hayat tarzına egemen hale gelmesi, yaşanan sürecin en genel özelliğidir. Fuhuş ve diğer tüm rezaletler de bunun bir gereğidir. Ona göre bu değişimden Beyoğlu ve yakın çevresi merkez konumundadır. Yeni kültürden ilk ve en fazla etkilenenler ise Beyoğlu'nun gayrimüslim kadınlarıdır. Onlar üzerinden de erkekler ve özellikle de yerli erkekler etkilenmiştir. Böylelikle Beyoğlu, cinsel duygularına köle olmuş erkeklerin akın ettikleri yer haline gelmiştir. Ahmet Rasim, "Fuhuş-i Atik" isimli eserinde, okul yıllarında yaşadıklarını aktarırken, Galata ve Beyoğlu'nun İstanbul'un fuhuş merkezi olmasını ön plana çıkarmıştır. Dediğine göre burada yaşananlardan okul arkadaşlarından birisi aracılığıyla haberdar olmaktadır. Söz konusu kişi, bu iki semtte gördüklerini detaylı bir şekilde Ahmet Rasim'e anlatmaktadır. Anlatılanların en çarpıcı noktası kadınların açık saçık giyinişleri ve Rumca konuşmalarıdır:

İçeriye üç, dört kadın daha girdi. Hepimizde bir hayret!... Göğüsleri açık!... Hele birinin saçları kışına varıyordu... Hepsi rastıklı!.. Sürmeli!.. Bir tanesi ama en güzeli... İşte en güzeli benim boynuma sarılıp da iki yanağımdan öpmesin mi? (Ahmet Rasim, 2005a, s. 23).

Refik Halit, Beyoğlu'nu ve Beyoğlu'nda egemen olan anlayışı, yaşayış tarzlarını, görünüşleri, kadın-erkek ilişkilerini, eğlence ortamlarını hayranlıkla ve bu hayranlığın etkisiyle "olumlu" bir yaklaşımla romanlarına aktarmıştır. Ancak onun "olumlu" yönleriyle anlattığı Beyoğlu, diğer bazı yazarların doğrudan veya dolaylı şekilde "eleştirerek" anlattıklarından hemen hemen hiç farklı değildir. Refik Halit'in Beyoğlu'na tanıklık eden romanlarından birisi "Bu Bizim Hayatımız" adını taşımaktadır. Romanının kahramanı Mazlum Sami, sıklıkla Beyoğlu'nda gezintilere çıkan, Fransız ve İtalyan kumpanyalarındaki kızlarla görüşmekten hoşlanan ve onlarla eğlenceli vakitler geçiren birisidir. Refik Halit, kahramanı üzerinden, ilginç bir şekilde, Haliç'in öte yakasında (Müslüman/Türk İstanbul) geçirdiği zamanlar için "zehir" sıfatını kullanır. Mazlum Sami, odalığı olan genç ve güzel Hüsniye'nin

kendisini terk etmesinden sonra hepten Beyoğlu'ndan ayrılmaz olur. Fransız operetlerine gider ve operette Hüsniye'ye benzeyen bir Fransız kızına tutulur. Mazlum Sami, bu kızı zaman zaman Osier lokantasının kapalı salonlarına götürüp, akşamları orada geçirir. Ve bu haliyle Mazlum Sami, dolaylı olarak da Refik Halit hayatından son derece memnundur. Refik Halit'in "Sonuncu Kadeh" adlı romanında anlatılan olaylar da çoğunlukla Beyoğlu'nda geçmektedir. Romanın kahramanları Cemşid ve Murad Naci isminde iki arkadaştır. Galatasaray Lisesi mezunu Cemşid, sık sık Beyoğlu'na giderek kadınlarla dolaşır ve bazılarıyla zevkli, eğlenceli maceralar yaşar. Dönemin ünlü eğlence mekânlarından Belediye Bahçesi'nde gördüğü Rum kızı Marika zevkli ve eğlenceli anlar yaşadığı kadınlardan birisidir. Murad Naci de Cemşid gibi Beyoğlu'nda kadınlarla macera yaşayan birisidir. Sevgilisi Sırp asıllı Polinka'yı Beyoğlu'nun meşhur lokantalarına götürerek beraber supe ederler. "Supe etmek" o dönemde gece hayatı sürmenin ismidir. Olayların geçmişe giderek anlatıldığı romanda Murad Naci, gazinoda genç Rum kızları ile eğlenen, şakalaşan, kahkahalar atan gençleri görünce eski günlerinin kadın kahkahalarını hatırlar ve "Beyoğlu gecelerinin havasında hep o dilden ve şiveden, o cilveli fuhuş ahengi halkalanırdı" (Karay, 1990, s. 36) diyerek o günlerin sıcaklığını hisseder. Yazar'a göre Beyoğlu diğer semtlere hiç benzemez. Çünkü burada sevgililer caddelerde istedikleri gibi rahat rahat gezer ve eğlenirler, fakat hiç kimse tarafından rahatsız edilmezler. Çünkü burası alafanga bir bölgedir.

Peyami Safa, *Mahşer* isimli romanında Beyoğlu merkezli hayatlara değinmiştir. Harp zengini Mahir Bey'in evi ve İstanbul'da bulunan Alman askerlerinin eğlendiği yerler Beyoğlu'ndadır. Alman askerleri Beyoğlu'ndaki barlarda, meyhanelerde sabahlara kadar eğlenerek yabancı bir memlekette olduklarını unutmaya çalışırlar. Beyoğlu'nu tercihlerinin sebebi ise buranın sokaklarıyla, eğlence yerleriyle onlara Almanya'yı aratmamasıdır. Peyami Safa, batılılaşmayı "yanlış" algılayan birtakım insanların trajik sonunu "Matmazel Noraliya'nın Koltuğu" isimli romanda batı kültürünün girmesiyle toplumda meydana gelen bozuklukları eleştirmiştir:

Demin Amerikan mecmualarını karıştırıyordum. Bacak yağıyor. Operetler, müzikholler, filmler, caddeler, her yer bunlarla dolu değil mi? Babam söyler: Eskiden vücuttaki uzuvlardan pek çoğunun adını söylemek ayıpmış: Meme, karın, kalça, bacak, baldır, ayak gibi sözlerden birini ağza almadan evvel bir "affedersiniz" deyip sesi alçaltmak lâzımmış. Şimdi bacağını göstermek ve beğendirmek ayıp değil (Safa, 2004, s.65).

Peyami Safa'nın "Yalnızız" adlı romanındaki Meral, Doğu-Batı çatışmasını en çok yaşayan kişilerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. O, batı kültüründen etkilenerek

yetiştirilmiştir. Fransız okulunda okumuştur ve piyano çalmasını bilmektedir. Paris'ten dönen okul arkadaşı Feriha, ahlâksız ve para için her şeyi göze alan dejenere kişiliğiyle, Meral'i çok etkilemektedir. Feriha, kendisinin yaşadığı ahlâksızlığı Meral'e de aşlamak ister, Meral de onunla birlikte Paris'e kaçmayı düşünür. Bunu öğrenen ağabeyi Ferhat, babasına Meral için şunları söyler: “Bu kız felakete doğru gidiyor, Paris'e değil, Konservatuar filan, hepsi bahane” (Safa, 1994, s. 234).

Beyoğlu veya alafrangalık, Peyami Safa'nın bir diğer romanı “Sözde Kızlar”da da önemli bir yer tutar. *Sözde Kızlar*'da, batılılaşma ile ülkeye giren tüketim merkezli hayatlar, konfor ve alafranga tarzda eğlenceler genç kızları yozlaştıran ve felakete sürükleyen ana sebepler olarak sunulmuştur. Romanın kurgusunu oluşturan olaylar, Millî Mücadele yıllarında geçmektedir. Manisa'nın Yunanlılar tarafından işgal edilmesi üzerine, İstanbul'a kaçmak zorunda kalan Mebrüre, sütbabası Faik Paşa'nın kardeşi Nafi Bey'in Şişli'deki konağına sığınır. Eski Hariciyecilerden Nafi Bey, yıllar önce ölmüştür. Karısı Nazmiye Hanım ise oğlu Behiç Bey ve kızı Nevin ile beraber yaşamaktadır. Nazmiye Hanım alafranga bir tiptir. Nazmiye Hanım'ın çevresinde kendisi gibi düşünen ve yaşayan çok sayıda kişi vardır. Konağa devam edenlerin arasında, ailesi Cerrahpaşa'da oturan Salih ile kardeşi Belma da vardır. Konağın hemen bütün ihtiyaçları Beyoğlu'ndan karşılanmaktadır. Çünkü konak halkı, İstanbul tarafında alışveriş yapmamaya yemin etmiştir. Beyoğlu, romanda yine en temel özelliklerinden birisiyle okuyucunun karşısına çıkar. Nazmiye Hanım, Salih'le gayri meşru ilişkiler için Beyoğlu'ndaki “Madam Panoyat'ın randevuhanesinde” buluşur. Bunlara ilaveten Beyoğlu, romanda alışveriş ve sefahat merkezi olarak resmedilmiştir. Romandaki alafranga görünüm ve kişiliğe kavuşmuş kişiler, hiçbir şekilde belirli değerlere dayanan düzenli bir aile hayatına mensup olmayı istemezler, Beyoğlu'nda egemen eğlence ortamlarında edineceklerine inandıkları hazları sınırsızca tatmayı, eğlence hayatının ve ortamının her türlü zevklerinden istediğince tatmayı tercih ederler. Evlilik, onlar için geçmişe ait bir şeydir, bu nedenle evliliğe karşıdırlar; bir şekilde evlenmiş veya evlenmek zorunda kalmış olanlar ise muhakkak eşlerini aldatırlar.

Yakup Kadri'nin “Sodom ve Gomore”sinde işgal yıllarının İstanbul'u anlatılmaktadır. Beyoğlu, bu romanda da en temel özelliklerinden birisi olan fuhuşla, her türlü gayri ahlaki ilişkilerle okuyucunun karşısına çıkar. Dûyun-u Umumiye memurlarından Sami Bey'in kızı Leyla, dayısının oğlu Necdet'le nişanlı olmasına rağmen işgalci subaylarından Yüzbaşı Read ile flört etmektedir. Necdet ise, bu ilişkiyi tasvip etmemekle beraber, Leyla'ya olan zaafi yüzünden yüzbaşı ile aralarında geçenlere ses çıkarmamaktadır. İstanbul'da işgal kuvvetlerine aşırı derecede “misafirperverlik” gösteren sadece Sami Bey ve ailesi değildir. Bütün Şişli ve

Beyoğlu çevresi, menfaatleri uğruna, işgalci subaylara yakın olmaya çalışmaktadırlar. Roman kahramanlarından Necdet'in "Bir Leyla Mabedi" olarak gördüğü apartmanı ile azınlıklardan Madam Jimson'un her gece İngiliz subayları şerefine eğlence düzenlediği evi, romanın olay kurgusunda önemli bir yere sahiptir. Bu ev de Beyoğlu'ndadır. Ayrıca Necdet'in içki içmek, İngiliz subaylarının ise eğlenmek amacıyla gittikleri Moskovit Lokantası ve Maksim Salonu da Beyoğlu'ndadır. Bunlardan Moskovit, ihtilâlden sonra Rusya'dan İstanbul'a kaçan Beyaz Rusların işlettiği bir lokantadır. Yakup Kadri, bu romanında sadece Beyoğlu'nu anlatmaz. Aynı zamanda mensuplarının zihniyetleriyle, ahlaklarıyla, hayat tarzlarıyla Haliç'in birbirinden ayırdığı iki İstanbul arasında karşılaştırmalar yapar. Romanın kahramanlarından Necdet, Türk İstanbul ile dertleşirken Beyoğlu'nun gerçek yüzünü ortaya çıkarır:

Onlara gidip diyecekti ki: Öbür tarafta neler oluyor bilmiyorsunuz! Garp medeniyetinin bütün lağımı öbür tarafa boşandı. Bir parça temizliğe düşkün, titiz bir adam için orada bir dakika soluk almağa imkân kalmadı. Siz bilmiyorsunuz, asıl işgal, asıl istila öbür tarafta oldu. Düşman çamurlu çizmeleriyle bizim evlerimize kadar girdi, ne diyorum -bizim yataklarımıza kadar-. Kızlarımızı, karılarımızı ve dudak yüzü görmemiş sevgililerimizi ellerimizden aldılar ve onlara gözümüzün önünde istediklerini yaptırıldılar ve kızı kızla, erkeği erkekle kızıştırdılar ve bütün tabii zevklere tabii olmayan zevklerin zehrini, ıstırabını, azabını kattılar. Her birimizi bir ayrı çırpınışla oynatmağa başladılar. Hâlbuki sizin yalnız sokaklarımızda dolaşabiliyorlar. Sizin evleriniz sarılmış kalelerdir. Fakat henüz zapt olunmamıştır. Öbür taraftakilerin ise hepsi birer birer düştü... Siz hiç değilse köşelerinizde yas tutmak hürriyetinize maliksiniz.

Necdet, bütün bunları söyledikten sonra Sodom ve Gomore'ye benzettiği Beyoğlu'nun, adı geçen şehirler gibi yok olmasını ister:

Size bahsettiğim şu çağdaş Sodom'un üzerine Allah'ın ateşi orada mı yağacak? Ne vakit "ol yerden külhan dumanı gibi bir duman çıktığını göreceğiz. Bu kutsal ateşin o Sodom üzerine yağdığı anın içinde olsam da gam yemeyeceğim ve Lût'un karısı gibi bir tuz heykeli olacağım" bilsem de gene bunun nasıl yandığını görmek için dönüp bakacağım (Karaosmanoğlu, 2008, s.235-237).

Mithat Cemal Kuntay'ın "Üç İstanbul"unun önemli mekânlarından biri Beyoğlu'dur. Romanda Beyoğlu, bir sefahat merkezi olarak karşımıza çıkar. Romanın başkahramanı Adnan gazetede çalışırken sık sık arkadaşları Tefvik Hoca ve Yahudi Moiz'le birlikte, Beyoğlu'nun İbil sokağında bulunan ve Uranya adlı bir Rum kadını tarafından işletilen randevuhaneye giderler. Sabahlara kadar kadınlarla eğlenen bu gençler, beş parasız evlerine dönerler. Mithat Cemal, kahramanı Adnan'ın dilinden Beyoğlu'nu lanetleyerek "fethedilmeyen İstanbul" olarak niteler.

Beyoğlu'nun adı ile beraber kullanılmaya alışılmış yerleri gazinolar ve barlardır. Roman kahramanlarının en fazla rağbet ettiği eğlence yerleri ise *Maksim Salonu*, *Moskovit Garden Bar* ve *Nikoli Birahanesi*'dir. Bazı romanlarda kahramanların gittiği eğlence yerlerinin isimleri verilmemiştir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında Beyoğlu'ndaki eğlence yerlerinin sayısında önemli artış olmuştur. Beyoğlu sakinleri savaşın “boğucu havasından” kurtulmak için bu eğlence yerlerine giderler. Moskovit, savaş sırasında Türkiye'ye gelen Beyaz Ruslar tarafından açılmıştır. Buralarda çalışan şarkıcıların hepsi yurt dışından getirilmiştir. Fokstrot ve Çarliston revaçta olan danslardır. Cepheye oluk oluk kan aktığı günlerde, Beyoğlu barlarında su gibi içki tüketilmektedir. Beyoğlu'nu diğer semtlerden ayıran en önemli özelliklerinden biri de bu eğlence yerlerine sahip olmasıdır. Buralarda yaşanan hayatı merak eden roman kahramanları bir yolunu bulup Beyoğlu'na gelirler. Beyoğlu'nun romanlarda geçen en meşhur eğlence yeri Garden Bar'dır. Savaş sırasında Romanya'dan Türkiye'ye gelmiş olan Lehman adında bir Yahudi tarafından açılmıştır. Burada çalışan şarkıcı kadınların çoğu yine Birinci Dünya Savaşı sırasında ülkelerinden göç etmiş olan Ruslar ve Macarlardır. Gösterilerin çıplak yapıldığı Garden Bar, alafrangaların rağbet ettiği yerdir.

Sonuç

Tanzimat, yaklaşık 150 yıldır sürdürülen ve batılılaşma kapsamında değerlendirilebilecek girişimlerin topyekûn duruma gelmesinin ve bir devlet projesine dönüşmesinin ismi olarak anlam kazanmıştır. XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Avrupa modeline göre topyekûn değişimi hedefleyen düşüncelerin uygulamaya geçirilmesi Tanzimat'la başlamıştır. Tanzimat dönemindeki batılılaşmayı amaçlayan değişimin yöntemini ise “eski olana dokunmamak fakat destek de olmamak” ve “yeni olanı inşa etmek ve destekleme” oluşturmuştur. Böylelikle iki farklı zihniyet ve hayat tarzının, toplumsal kurumların bir arada bulunduğu bir süreç yaşanmaya başlanmıştır. Fakat bu durum hem hedeflenen batılılaşmanın arzulandığı şekliyle gerçekleşmesini önlemiş hem de “eski” diye nitelenen geleneksel/ kadim unsurların ve özelliklerin işlevini kaybetmiş enkazıyla uğraşmak zorunda kalınmasına yol açmıştır. Bu durum *Genç Osmanlı* ismini taşıyan genç aydınların eleştirilerinin temel konusu olmuştur. Fakat onlar da karşı çıktıkları yöntemi, taraftarı oldukları “kısmi batılılaşmanın” gerektirdiği bir başka ikili yapıyla desteklediklerini fark edememişlerdir. Zira Tanzimat'ın öngördüğü ve Genç Osmanlıların karşı çıktığı yöntemde aynı alanda iki farklı unsur (örneğin mektep ve medrese) bir arada varlığını sürdürürken, Genç Osmanlıların öngördüğü “kısmi batılılaşma” ise farklı anlayış ve uygulamaların (geleneksel ahlak-modern ticaret gibi) farklı alanlarda fakat aynı bütünün parçaları olarak bir arada yaşamalarını hedeflemekteydi. Bu ise

“bütün” içerisinde çatışma ve uyumsuzluklara yol açacak bir şeydi. Esasen bu, “kısmi batılılaşmadan” yana olanların bugüne kadar çözemedikleri önemli bir sorun olmaya devam etmiştir. Genç Osmanlılardan hemen sonraya mensup Jön Türklerin çoğunluğunu teşkil ettiği “topyekûn batılılaşma”dan yana olanlar ise aynı alanda veya farklı alanlarda da olsa “eski” ile “yeni”nin birlikteliğine itiraz ettiler. Bunlar, “eski” olan her şeye karşı çıkarken, “yeni” olan her şeye tutkuyla bağlıydılar. Bunların “yeni”sini ise tamamıyla Avrupaî unsurlar oluşturuyordu.

Osmanlı'nın, sahip olduğu kitlenin nitelikleri açısından Batı ile yoğun ve güçlü irtibatı olan Beyoğlu/Pera, Batılılaşan Türkiye'nin merkezi ve modeli olmuştur. Özellikle tutum ve davranışlarda, görünüm ve yaşayış tarzlarında gerçekleşenler, topyekûn batılılaşma durumunda nasıl bir birey ve toplum olacağını erken görünümü niteliğini ortaya koymuştur. Bu ise XIX. yüzyılın ikinci yarısında gündeme gelen ve gerek aydınlar gerekse bürokratlar tarafından yoğun olarak tartışılan “Ne kadar Batılılaşmalıyız?” sorusunun açığa çıkmasına ve bu tartışmaların somut atıf alanı olmasını sağlamıştır. Beyoğlu, aynı zamanda Osmanlı-Cumhuriyet Türkiyeleri arasındaki geçişin en önemli mekânı durumundadır. Beyoğlu'nu dikkate almayan bir “Türkiye'nin batılılaşma süreci” konulu çalışma, eksik ve hatta yanlış olacaktır. Bu nedenle Türkiye'nin yakın dönemini yahut Türkiye'nin batılılaşma sürecini konu edinen araştırmalarda ilk bakılacak yerlerden biri muhakkak Beyoğlu'dur.

Kaynakça

- Ahmet Mithat. (1294). Bekârlık sultanlık mı dedin? *Letâif-i rivayet*. 10, 38-43.
- Ahmet Rasim. (2005a). *Fuhş-i atik*. İstanbul: Üç Harf Yayınları.
- Ahmet Rasim. (2005b). *Şehir mektupları*. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Alus, S. M. (2007). *30 sene evvel İstanbul*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Atabeyoğlu, S. E. (2013). *Zaniyeler*. İstanbul: Salkımsöğüt Yayınları.
- Bareilles, B. (1918). *Constantinople, ses cites franques et levantines (Beyoğlu-Galata-Banliues)*. Paris: Editions Bossard.
- Batur, E. (2006). *Üç Beyoğlu*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Belge, M. (2008). *İstanbul gezi rehberi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Beyatlı, Y. K. (1922, 23 Nisan). Ezansız semtler. *Tevhid-i Efkâr*.
- Durudoğan, S. (1998). *XIX. yüzyılda Beyoğlu/Beyoğlu'nun ekonomik, kültürel ve politik yapısının mimariye etkileri* (Yayınlanmamış doktora tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Farrere, C. (1939). *L'homme qui assassina*. Paris: Littéraires et Artistiques.
- Güneş, M. (2009). *Pera'nın yüzleri* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- Güzelsoy, İ. (2009). *İstanbul'un gezi rehberi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- İnal, O. (2006). *Pera'dan Beyoğlu'na*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (2008). *Sodom ve Gomore*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karay, R. H. (1990). *Sonuncu kadeh*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Kılıç, E. (2009). *XIX. yüzyıl sonu Batılılaşma hareketlerinin Pera/Beyoğlu'nda apartmanlaşma sürecine etkileri ve mimari yansımalar* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Haliç Üniversitesi. İstanbul.
- Kuntay, M. C. (1983). *Üç İstanbul*. İstanbul: Sander Yayınları.
- Montagu, L. (1974). *Türkiye mektupları*. (A. Kurutluoğlu, Çev.). İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Okay, O. (1991). *Batı medeniyeti karşısında Ahmed Midhat Efendi*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Okay, O. (2005). *Batılılaşma devri Türk edebiyatı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Öztürk, M. (2005). *Sine-masal kentler*. İstanbul: Donkişot Yayınları.
- Pierre Loti. (2000). *Aziyade*. İstanbul: Engin Yayıncılık.

- Pierre Loti. (2007). *Bezgin kadınlar*. Ankara: Elips Yayınları.
- Safa, P. (1994). *Yalnızız*. Ankara: MEB Yayınları.
- Safa, P. (1999). *Fatih-Harbiye*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Safa, P. (2000). *Mahşer*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Safa, P. (2004). *Matmazel Noraliya'nın koltuğu*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Sakaoğlu, N. (1994). *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.
- Sperco, W. (1958). *1881-1938 Mustafa Kemal Atatürk*. (Z. Çelikkol, Çev.). İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Sperko, W. (tb.). *İstanbul paysages littéraires*. Paris: La Nef De Paris.
- Vatandaş, C. (2021). Mehmet Akif'in batı anlayışı ve Türkiye'nin batılılaşmasına ilişkin görüşleri. *Umran Dergisi*, 319. 54-60.
- Villéger, A. Q. (2002). *Pierre Loti: Gezegen seyyahı*. (A. Bora, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yaşar, H. (2009). *19. yüzyıl Fransızca ve Türkçe kurgusal eserler ile edebi hatıralarda İstanbul* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.